

Зміст

Моя Україна. Міста і доли	5
Європейська Україна — Вступ.	11
Писання в ситуаційному центрі. На самоті	17
Прощання з імперією, прощання з Росією? Спроба самопояснення	23
<i>Відсіч Путіну — Чому взагалі Росія? — Зачарування — Була й інша Росія — Прорив і глухий кут — Розгубленість і сентиментальність — Приниження та збанкрутіла людина — Приголомшений Захід: Україна — terra incognita — Інформаційна війна — Повідомлення з іншої Росії — Україна на ментальній мапі російської інтелігенції</i>	
Скласти собі уявлення: відкрити Україну.	55
<i>Така близька й така далека Україна — Імперський погляд: відсутність України в полі зору сучасників — У пошуках «великого наративу» — Фронтір Європи: Україна як лабораторія кордонів — Досвід фронтіру та праця над політичною нацією — Загроза ззовні як допоміжний чинник формування нації — Феноменологія революції й народження політичної нації — Війна. Спалах насильства й кінець дискурсу — Фронтір Єв-</i>	

<i>ропи — Російська криза як тло української — Україна прямуватиме власним шляхом</i>	
Київ, метрополіс	95
<i>Міжчасся — Київська панорама, київський рельєф — «Ватикан православ'я». Лавра, Печерськ — Поділ. Місто на річці. Магдебурзьке право. Могилянська академія — Місто економічного буму, Belle époque — Михайло Булгаков: майстер і місто — Лабораторія «Київ»: Малевич декорує місто — Генеральний план для столиці Радянської України — Київ під німецьким пануванням — З Анатолієм Кузнєцовим дорогою до Бабиного Яру — Київ — «третій полюс»</i>	
Ах, Одеса! Місто за часів великих сподівань	143
<i>Одеса 2015 — Ах, Одеса! Місто за часів великих споді- вань — Щасливе заснування — «Жити як бог в Одесі». Місто в 1870–1930 роках — Блокада, закрите місто — Місто за «часів великих сподівань»</i>	
Ялтинський променад	163
<i>Станом на сьогодні: Ялта-2015 — Ялтинський проме- над — Кримський міф — «Червона Рів'єра» — Від Ялти до Майорки</i>	
Погляньте на це місто: Харків — столиця ХХ століття	181
<i>Відсутність великого європейського міста на нашому горизонті — Харків доби fin de siècle — Столиця, «чер- воний модерн», червоний діловий центр — Зі Львом Копелевим до Харкова — Українська топографія на- сильства — Німці в Харкові — «П'ятий Харків». Голос нового Харкова</i>	
Дніпро — місто ракет та місто Потьомкіна	207
<i>Мапи міста для туристів і терористів — Єкатери- нослав: «Південний Петербург», «Північні Афіни» — Вісь часу: Катерининський проспект/проспект Карла Маркса — Єврейський Єкатеринослав — Дніпропе- тровськ за німецької окупації — Закрите місто: «зо- лотий вік»/стагнація</i>	
Донецьк: урбіцид у ХХ столітті	227
<i>Викрадення: місто як заручник, загибель міст — Кі- нець музею Донбасу — Юзівка: індустріальний злет і катастрофа — Сталіно: симфонія Донбасу та «ве- ликий терор» — Точка відліку: німці в Донецьку — До- нецьк — відбудова та повернення війни</i>	
Чернівці — «місто на вершині гори»	267
<i>Пролог до Чернівців 2015 — Чернівці — «місто на вершині гори» — Колоніальне місто — Маленька Ав- стрія — Захват у кліщі — «Перед безоднею небес»</i>	
Львів — столиця європейської провінції	301
<i>Львів, пролог 2015 — Лемберг — столиця європейської провінції — Місто в перехідній області — Точка пере- тину багатьох світів — Послідовність розпаду — Мо- лодий Львів</i>	
Шок. Осмислення реальної небезпеки	319
ПОДЯКИ	327
Післямова наукового редактора	329

Моя Україна. Міста і доли

Передмова до українського видання

Ця книжка вийшла друком у Німеччині рік тому, і я тішуся з того, що за такий короткий час вона стала доступною вже й українському читачеві. У житті письменника чи історика це завжди щаслива мить — коли його книжка виходить мовою тієї країни, про яку в ній ідеться, адже саме там він знаходить найкомпетентнішу та найкритичнішу аудиторію. Видання цієї праці українською мовою дає мені нагоду зробити кілька пояснень, бо вона призначалася насамперед німецьким читачам.

Поштовхом для цієї книги став шок від російської агресії, здійсненої проти України спочатку в Криму, а потім на Донбасі. Цей підлий напад і затяжна дестабілізація України вразили мене не лише як історика, який професійно займається історією Росії та Радянського Союзу, а й як людину, що протягом усього життя виступала за порозуміння між німцями та росіянами. Саме тому після анексії Криму я відмовився прийняти медаль Пушкіна, якою президент Російської Федерації нагороджує за особливі заслуги в пропагуванні російської культури. Для мене було неможливо прийняти цю відзнаку з рук Путіна, відповідального за анексію Криму.

Перша частина книги — це роздуми німецького історика, який після цих подій намагається зрозуміти власне ставлення до Росії і ще раз, наново, заглиблюється в істо-

рію України. Це спроба скласти собі уявлення про країну, яка ще донедавна завжди залишалася в тіні російської або радянської імперії. І саме Помаранчева революція, а передусім — «Революція Гідності» вивели Україну з цієї тіні й назавжди позначили її на ментальній мапі європейців. Як фахівець із історії Східної Європи я, звісно, був знайомий із найважливішими моментами української історії, читав лекції і вів семінари на тему України, але загальне сприйняття цієї країни завжди визначалося певним «росієцентризмом»: вона сприймалася як периферія, провінція, як щось другорядне, і ніколи — як самостійний політичний та історичний суб'єкт, що має власну історію. Це, безперечно, було віддзеркаленням того факту, що Україна протягом століть не мала державності, але насамперед це був наслідок тієї зацикленості на імперії — спочатку російській, потім радянській, — яка в Німеччині панувала (за деякими винятками) не лише в науковому світі, а й в уявленнях політичного істеблшменту та широких кіл громадськості. З початком подій на Майдані та російською інтервенцією Україна раптом пересунулася в центр і змусила всіх нас скласти собі нову картину світу на сході Європи. Отож ця книга є передусім спробою певного саморозуміння, вона призначена для німецьких читачів, готових налаштуватися на нову, але тривалий час ігноровану політичну реальність.

Для мене особисто це означало насамперед необхідність скласти власне уявлення про події в Україні ((у вашій країні)), не покладаючись на телевізійні картинки та репортажі (інформацію «з других рук»), а отримуючи безпосередні враження, аби протистояти тій пропагандистській та інформаційній війні, яка вже точилася. Тому й були здійснені подорожі до Києва, Харкова, Донецька, Одеси у квітні–травні 2014-го. Я переконаний, що історики мають цікавитися не лише минулим, адже вони теж є сучасниками та очевидцями подій.

Основний зміст книжки, її, так би мовити, «серцевину» творять портрети українських міст і ландшафтів. Це — мій спосіб скласти собі уявлення про історію країни та нації. Я називаю це «читати міста». Міста — це немовби тексти, палімпсести накладених одне на одне історичних шарів, які можна читати та тлумачити. Міські текстури можна відкривати, просто прогулюючись містом. Під час такої «археологічної праці» набуває ваги й підлягає тлумаченню все: ландшафти, вулиці, публічні простори, архітектура та стиль фасадів, пам'ятники. Історія відбувається не лише в часі, а й у просторі, існують не тільки події, вчинки та дійові особи, а й місце дії, поле битви, арена історичних подій, місце злочину. Цю методику я детально виклав у своїй книзі «У просторі читаємо ми час. Про історію цивілізації та геополітику» (*Im Raume lesen wir die Zeit. Über Zivilisationsgeschichte und Geopolitik* (München 2003).

Портрети Києва, Харкова, Дніпра, Донецька, Одеси, Чернівців, Львова та Ялти — це спроби розшифрувати в міських текстурах історію цих міст і зрозуміти її в сукупності як історію України. Українські читачі вирішуватимуть самі, чи плідним є цей метод, чи допомагає він намалювати образ цієї країни для іноземців, а можливо, й спонукати їх скласти власне уявлення про неї, поїхавши до України й познайомившись із її історією та культурою, її «землею та людьми».

Читач швидко помітить, що ці портрети міст походять із різних часів, а деякі з них — із давно минулої доби, такої собі «глибини століть». Портрети Львова та Чернівців я писав у середині 1980-х років, тобто ще за часів СРСР. Портрети Одеси та Ялти належать вже до періоду незалежної України 2000-х років, а нариси, присвячені Києву, Харкову, Донецьку та Дніпру писалися в розпал драматичних подій найближчого минулого. Навіть найстаріші тексти я залишив без змін — тому, що такими сформувалися мої уявлення, й тому, що кожне з цих уявлень виникло

в певному контексті: Львів і Чернівці — у контексті нового відкриття Центральної Європи та слідів Габсбурзької імперії; Одеса та Ялта описані як місця, де навіть у незалежній Україні ще відчувався культурний спадок Росії та Радянського Союзу; інші міста були для мене цілковитим відкриттям, бо з Харковом, Донецьком і Дніпром я познайомився пізно — лише в 2014–2015 роках. Текст про Київ теж походить із післямайданного періоду, хоча це «місто міст» я побачив ще під час своєї першої подорожі до України, в 1966 році. І вже тоді воно справило на мене, учня однієї з баварських гімназій, величезне враження.

Ці подорожі, які відбувалися впродовж багатьох років і навіть десятиліть, розкрили переді мною всю багатогранність вашої країни, що розташована на краю Європи, й допомогли мені певною мірою збагнути нечуване багатство цієї «Європи в мініатюрі», але також і її суперечливість і складність. Адже в Європі є лише кілька країн, що можуть похизуватися подібним етнічним, культурним, конфесійним і мовним розмаїттям.

Звичайно, в усіх цих картинах погляд німця відіграє особливу роль. Той, хто подорожує цією країною, скрізь натрапляє на німецькі сліди, а в ХХ столітті вони означали насильство та руйнацію. Німецькі читачі, які відчувають сором і провину за жакливі злочини, скоєні німцями у Східній Європі, схильні пов'язувати ці почуття лише з «росіянами», забуваючи про те, що саме Україна та Білорусія стали тоді головною ареною пригноблення, поневолення та геноциду. Багатьом німецьким читачам треба спочатку засвоїти, що «Радянський Союз» — це не лише «росіяни», та що в колишньому СРСР налічувалося багато інших народів, які постраждали від німців. Хай би куди приїхали німецькі гості в Україні, вони скрізь натрапляють на сліди вермахту та айнзацкоманд, на місця знищення, на рештки та братські могили в'язнів таборів для військовополонених, на місця збору та вокзали, з яких

до німецького Рейху відправляли мільйони примусових робітників. Однак до останнього часу багатьом німцям нічого не було відомо й про інший досвід насильства, пережитий Україною: про російську громадянську війну, в якій Україна втратила щойно здобуту нею незалежність; про жакливі жертви так званого розкуркулення та спричиненого сталінською політикою колективізації великого голоду — Голодомору, внаслідок якого загинули мільйони людей; про зникнення великого числа представників культурної та політичної еліти у хвилях «великого терору» 1930-х років, а також внаслідок депортацій і «визвольних акцій» на відвоєнованих Червоною армією територіях. Це країна, яка опинилася між Гітлером і Сталіним, між молотом і ковадлом у своїй боротьбі за свободу та національну незалежність, посеред небувалої низки катастроф, що впали на неї у ХХ столітті.

І нарешті про перспективи. Історики не є пророками, нам аж ніяк не відомо, що відбуватиметься завтра. Проте чверть століття, впродовж якої Україна стверджувала й захищала свою власну державність і незалежність, сформувавшись і зміцнившись як політична нація, дає мені впевненість у тому, що ця країна й надалі йтиме самостійно визначеним шляхом — усупереч усім намаганням путінської Росії поставити українську націю на коліна. Настане і для Росії мить, яку так блискуче змалював у своєму вірші Бертольт Брехт:

«Блукає каміння дном Влтави.
Три імператори лежать поховані в Празі.
Велике не залишається назавжди великим,
А мале — малим.

Ніч триває дванадцять годин,
А потім приходиться день.
Часи змінюються, грандіозним планам

Можновладців зрештою настає край,
І вон теж ідуть, як скривавлені півні.
Часи змінюються, й жодною силою це не спинити».

Багато європейців зрозуміли, що у війні, яка відбувається лише в двох годинах польоту від Берліна, йдеться не тільки про Україну, а й про долю їхнього континенту, про те, чи захистить він свою волю та єдність, а чи підкориться зовнішньому тискові. Українці та українки за два минулих роки зазнали нечуваних жертв: тисячі мирних людей загинули у прихованій, розпаленій ззовні війні, зруйновано цілий промисловий регіон, тисячі вояків віддали життя, боронячи свою землю, тисячі й тисячі були поранені, більше мільйона людей втратили свою батьківщину й були змушені розпочинати життя наново. І водночас доводилося робити кроки з перебудови всього суспільства та політичної системи, аби здолати залишені з радянських часів структури, зруйнувати владу небагатьох олігархів і забезпечити економічний розвиток країни. Усе це було б неможливо без участі незліченної кількості волонтерів, які стали справжньою потугою України. У європейців є всі причини стати (хоча б у власних інтересах) на бік цієї України та всіляко її підтримувати.

Наприкінці мені залишається тільки подякувати всім тим, хто сприяв виданню цієї книжки. Це насамперед видавництво «Дух і літера», плани якого вже багато років викликають у мене захоплення, а їхнє здійснення стає можливим лише завдяки таким натхненним і завзятим керівникам, як Костянтин Сігов і Леонід Фінберг. Я вдячний за підтримку Гете-Інституту в Києві. І, безперечно, ця книжка не з'явилася б українською мовою без добротного перекладу Наталі Комарової та редакторської роботи Володимира Приходька.

Карл Шльогель, Мюнхен, 24 серпня 2016